La reveladora façana del «Colegio de nuestra señora de los infantes» de Toledo

Autor: Pep Mayolas
Data de publicació: 02-01-2021

Noves imatges de l'edifici revelen un detall inadvertit i fan augmentar les sospites que vincularien la portalada renaixentista a una possible fundació teresiana en terres catalanes.

A l'article de recent publicació Teresa de Jesús escollí per confessor En Pere Domènech, abat de Vilabertran,[1] dedicàvem l'apartat 6 a les confuses dades sobre la fundació del convent de la «Casa la Reina», no se sap si a Logronyo[2] o a prop de Valladolid[3] l'any 1551, el 1554[4] o tal vegada el 1557. En qualsevol cas, les dades coincidien a assenyalar que aquella casa era l'embrió de les anomenades Descalzas Reales, que resten instal·lades definitivament a Madrid l'estiu de 1559.

L'inici vacil·lant d'aquell convent de clarisses descalces coincidia en el temps amb la pretesa fundació del Colegio de Nuestra Señora de los Infantes de Toledo a càrrec, presumptament, de l'arquebisbe i cardenal José Martínez Silíceo, l'any 1552. A l'apartat n.7 del nostre article ens fixàvem en la seu històrica de l'esmentat Colegio de Ynfantes i vèiem que «la porta principal està emmarcada per dues canèfores, figures femenines que semblen sostenir la superfície superior on reposen, per damunt de l'escut dit "del cardenal", la Mare de Déu i el nen, flanquejades per la Fe i la Justícia, representades també a través de dues figures femenines sedents. Les cinc figures femenines, més el Nen, són els protagonistes del conjunt escultòric que decora la porta, i sembla molta feminitat per a un col·legi que en principi estava destinat a formar els nens cantors de la catedral de Toledo. També crida l'atenció l'escut, que en lloc de les armes del cardenal, conté només les lletres IHS, i estan timbrades per un capel no pas cardenalici, sinó corresponent a un bisbe o un abat mitrat. La creu que remata l'escut no té dos travessers, com correspondria a l'arquebisbe que era En Silíceo, sinó un, com pertoca a un bisbe. Si a tot això hi afegim que aquest conjunt escultòric està integrat artificiosament a l'edifici per mitjà d'un encoixinat de pedres que se sobreposa de forma grollera al mur de paredat, pren força la sospita que es tracta d'un portal procedent d'una altra construcció. I si llegim la rajoleta de la façana que pretesament identifica l'edifici, veiem una inscripció a tres línies que diu "COLEG / DE YN- / FANTES".[5] I aquí estem

en disposició de llegir-ho en castellà, entenent que vol dir “Colegio de Ynfantes”, o bé en català, interpretant que diu “Colegi de Ynfantes”, amb la qual cosa entendríem que som davant de la porta del Reial Col·legi de les Infantes, les noies de la casa reial».[6]

Després de tot un seguit de raonaments i d’argumentacions desplegades al llarg del treball, aleshores, arribàvem a la conclusió que probablement existí un Reial Col·legi d’Infantes a casa nostra, que Teresa de Jesús hi estigué involucrada com a fundadora o com a suport emocional de la princesa vídua Joana d’Àustria —l’altra possible fundadora o patrocinadora—, i que Teresa hi deuria tractar l’abat Pere Domènech (1500-1560) de la canònica agustina de Vilabertran com a rector i possible cofundador, que seria una de les possibles justificacions d’aquell capel de bisbe o abat mitrat que corona la portalada del «Colegio de Ynfantes», pretesament fundat per l’arquebisbe de Toledo.[7]

Al cap de dos dies d’haver publicat el nostre treball, amb la voluntat de fer cas del suggeriment que ens feia el primer comentari de l’article, vam fer una petita cerca a la xarxa per mirar d’aconseguir la imatge que permetés d’apreciar més nítidament la barroera incrustació del portal renaixentista a l’edifici preexistent. De forma gairebé inevitable, vàrem trobar l’esplèndida pàgina intitulada Toledo Olvidado,[8] i en ella un capítol dedicat al Colegio de los Infantes, il·lustrat amb profusió de fotografies d’aquell edifici pertanyents a diverses èpoques. I per bé que, al final, la imatge escollida fou la general que ens ofereix l’article de la wikipèdia,[9] les fotografies antigues de Toledo ens van proporcionar una veritable revelació.

Fa anys que ho anem repetint: Teresa de Jesús és, òbviament, un nom de religió, que per als investigadors de l’INH que hem tractat el tema correspondria a l’abadessa de Pedralbes Teresa de Cardona (1494-1562), la qual estaria desdoblada al seu torn en la dama catalana Caterina de Cardona-Anglesola (1519-1577). El nom civil de la veritable Teresa de Jesús, per tant, seria Caterina. En Rafel Mompó, en el seu impagable ventall d’arguments per a la identificació simbòlica, però del tot explícita, entre Teresa de Jesús i el nom de Caterina —o amb la figura de santa Caterina—,[10] ens recordava que la roda dentada del martiri és un dels principals atributs iconogràfics de la cultíssima i canonitzada Caterina d’Alexandria. Bo i comparant les representacions de les dues santes escrivia En Mompó: «No m’estendré en tots els punts de contacte entre la Vida d’aquesta santa i la de Teresa/Caterina de Cardona. Només referiré els atributs iconogràfics perquè cadascú els puga comparar amb els que d’habitud acompanyen santa Teresa, segons els recull Irene González:

»“Quan és una figura aïllada, se la representa com una princesa reial (coronada i vestida amb túnica i mantell igual que les donzelles romanes o bé seguint la moda contemporània a l’artista), amb un o diversos dels següents atributs: trepitjant el bust amb el cap coronat de l’emperador (el seu perseguidor), amb la roda dentada i trencada (pel suplici), l’espasa (de la decapitació), el llibre (símbol de la ciència) i altres símbols d’erudició (globus terraqüi o instruments matemàtics), l’anell (de les bodes místiques) i la palma (del martiri). La roda, el seu atribut més característic (…); de vegades pot acompanyar-la un colom que, tal com diu la narració, aparegué per a il·lustrar-la en la discussió amb els filòsofs. Segons Hall (1987), a voltes apareix sobre el llibre la inscripció Ego me Christo sponsam tradidi (m’he ofert a Crist com a esposada)”».[11]

Per a tots els qui estem tips de veure representacions de Teresa de Jesús, els punts de contacte entre la mística del segle XVI i la màrtir d’Alexandria són certament remarcables. I és a continuació de tot això que En Mompó ens regalava una troballa sensacional posant de costat dues portades d’una biografia de Teresa estampada a Barcelona l’any 1615:

Dues portades d’una biografia de Teresa estampada a Barcelona l’any 1615

I escrivia que «per alguna bona raó no tots els exemplars conservats són de la mateixa impressió. O bé algú, a posteriori, ha volgut deixar estampades dues rodes de Caterina a la portada. El símbol del martiri, per duplicat. Aquesta és una opció força raonable perquè s’aprecia que la marca de les rodes sembla feta amb una altra tinta. Si més no, apareix més fosca i vigorosa. En qualsevol cas —tant si es tracta d’exemplars solts com si fou una tirada completa—, a l’edició barcelonina autoritzada amb l’Imprimatur del bisbe de Barcelona, es va aconseguir introduir d’estraperlo aquest símbol que tantes coses diu».[12] Després de suggerir que les dues rodes volen donar entenent que Teresa patí un martiri que, si bé no s’infligí a nivell corporal, sí que vindria donat per la decapitació del seu nom i la suplantació de l’obra i de la personalitat, es demana «Per què, una vegada i una altra trobem vinculada Santa Teresa precisament a les Caterines? A Caterina (Folch) de Cardona [CFC], la mare fundadora i eremita de La Roda! A Catalina Fernández de Córdoba [CFC], comtessa de Féria, tal com véiem al començament. A la mare Catarina de Jesús, amb qui comunica després de morta. A santa Caterina d’Alexandria, la vida de la qual té tants punts en comú amb Caterina de Cardona. Si Teresa de Jesús no tingués res a veure amb Caterina de Cardona, hom podria haver escollit com a referent qualsevol de les santes màrtirs de l’Església».[13] Però no. «Les Caterines i el seu simbolisme associat es creuen

massa vegades amb Teresa de Jesús com per considerar-ho una mera curiositat sense importància. Hi ha les Caterines per recordar-nos expressament la seua filiació, la seua veritable personalitat. Amb el temps i els mitjans oportuns s'ha anat empeltant en l'imaginari de les gents aqueix lema que diu "Teresa de la rueca a la pluma". La "rueca", és a dir la filosa, no és altra cosa que una mena de roda, que entre altres coses ha servit per fixar i retenir simbòlicament la dona a les feines de la filatura. De manera que s'ha volgut dur a terme una inversió paorosa del que realment degué passar. Que la Teresa doctora, lectora i escriptora, acabà en la roda del martiri. Llavors, segons tots els indicis que hem vist i la lògica que ho sustenta, caldria dir: Caterina de Jesús, de la ploma a la Roda».[14]

Aquestes eren les impressions de l'amic Mompó, doncs, pel que fa a Teresa de Jesús i el seu veritable nom abans d'entrar en religió. I aquest seria el missatge —que Teresa era, o es deia, Caterina— que ens volien transmetre les persones que es van preocupar d'estampar dues rodes de santa Caterina a la portada barcelonina de la vida teresiana. O tal vegada se'ns voldria recordar que Teresa d'Àvila, visca les casualitats, fou devota de santa Caterina màrtir, una devoció que era molt popular i que Teresa potser heretaria de la seva mare, diuen, o que professaria per tractar-se del nom de la primera muller del seu pare, especulen els biògrafs de la carmelita.[15] En qualsevol cas, el vincle teresià amb el nom i la figura de Caterina resulta inqüestionable. D'aquí que la sorpresa esdevingués majúscula quan descobríem a la pàgina electrònica del Toledo Olvidado la fotografia següent, amb una ampliació corresponent a la part alta de la façana:

Imatges extretes del blog TOLEDO OLVIDADO

L'antiguitat de la imatge i la seva resolució no permeten de distingir amb nitidesa la totalitat del dibuix, però és innegable que som davant d'una representació iconogràfica d'una roda de santa Caterina molt semblant a les dues que vèiem estampades a la portada de la vida de Teresa en l'edició catalana del 1615. La roda de Toledo apareix enmig d'allò que semblen dos rostres de persona que es miren entre si, la de la dreta femenina, gairebé amb tota certesa. A sota del cap d'aquesta part dreta, menys degradada, s'endevina una mena de petit retaule que devia estar en relació amb les figures superiors, tal vegada representant escenes o moments de la vida de santa Caterina, però això no passa de ser una mera intuïció i res més. En les fotografies més recents de l'edifici el dibuix ja s'ha esvanit completament, si bé encara s'entreveu el rastre del cercle que el contenia.

Ara sorgeixen algunes preguntes. Què hi fa una claríssima roda de santa Caterina al capdamunt d'aquesta façana, gairebé coronant la porta d'entrada del pretès col·legi de nens cantors de la seu de Toledo? La resposta més òbvia que hem d'esperar dels canals oficials pot oscil·lar entre la negació («No és una roda del martiri: es tracta d'una filosa, i per tant, les figures representades no tenen necessàriament res a veure amb santa Caterina») i l'acceptació justificada: com que els «treinta o cuarenta clerizones» que completaven els seus estudis al centre passarien després al Colegio de Santa Catalina,[16] inaugurat l'any 1485 i transformat el 1520 per butlla papal de Lleó X en la Real Universidad de Toledo, doncs ja està: la representació d'una santa Caterina i la seva roda a dalt de tot de la façana del Colegio de los Infantes marca el camí acadèmic dels alumnes del centre. És la fita a aspirar per a cada estudiant. És el «sostre» a assolir. I amb això hauríem de quedar contents.

La gent de bon conformar potser es donarà per satisfeta amb aquesta justificació, però hi ha qui es demana, després de considerar el conjunt renaixentista de la portalada com un manlleu d'un Reial Colegi de Ynfantes fundat en terres catalanes, si el pegat circular amb una roda de santa Caterina no formaria part, també, dels elements de la façana procedents de casa nostra. Perquè si realment fos així, potser seria indicatiu que el col·legi català original estava dedicat a santa Caterina. O bé, forçant una mica més la interpretació, ho podríem llegir com una mena de signatura d'autor per part de la seva fundadora, Caterina de Cardona, la veritable Teresa de Jesús.

Cal descartar de tot en tot que l'edifici que avui veiem a Toledo s'hagués dedicat mai a santa Caterina. El Colegio de Santa Catalina que al 1520 es va transformar en seu de la Real Universidad de Toledo sempre va estar situat en un altre immoble, algunes restes del qual van aflorar durant les obres de construcció d'un aparcament a la zona baixa del Seminari toledà.[17] Per tant, i a despit de les explicacions que es puguin adduir per justificar la presència d'una imatge tan reveladora al capdamunt del Colegio de los Ynfantes, ens estimarem més de comptabilitzar-ho com un rastre clamorós de la nostra Teresa/Caterina, bo i guiant-nos pels mots coherents d'En Rafel Mompó: «les Caterines i el seu simbolisme associat es creuen massa vegades amb Teresa de Jesús com per considerar-ho una mera curiositat sense importància. Hi ha les Caterines per recordar-nos expressament la seua filiació, la seua veritable personalitat»,[18] la d'una Teresa de Jesús instruïda, docta, abadessa i fundadora de cases d'estudi que estaria lligada als orígens d'aquell «Reial Colegi de Ynfantes» que, cada cop sembla més clar, desaparegué de terres catalanes esquarterat i repartit per Madrid (Descalzas Reales), Toledo (nom, portalada i mitja façana) i qui sap si algun indret més de la Castella de Felip II.

PEP MAYOLAS

Enllaços de les dues fotos en blanc i negre, façana amb roda de Caterina i l'ampliació
https://www.flickr.com/photos/65595512@N00/3498806220/in/photostream/
https://www.flickr.com/photos/65595512@N00/3498009241/in/photostream/

Notes bibliogràfiques:
[1]PEP MAYOLAS, "Teresa de Jesús escollí per confessor En Pere Domènech, abat de Vilabertran", Institut Nova Història, 13 de desembre de 2020, https://www.inh.cat/articles/Teresa-de-Jesus-escolli-per-confessor-En-Pere-Domenech,-abat-de-Vilabertran
[2]MANUEL DE CASTRO y CASTRO, OFM, Monasterios hispánicos de clarisas desde el siglo XIII al XVI, a la revista Archivo Ibero-Americano 49 (1989), p. 79-122.
http://www.franciscanos.org/stacla/mcastro.htm
[3]MIQUEL BATLLORI i MUNNÉ, La família Borja, 3i4, Eliseu Climent editor, València, 1994, vol. IV de l'Obra Completa, p. 41.
[4]ANTONIO VILLACORTA BAÑOS-GARCÍA, La Jesuita. Juana de Austria, Editorial Ariel SA, Barcelona, 2005, p. 226.
[5]https://es.wikipedia.org/wiki/Colegio_de_Nuestra_Se%C3%B1ora_de_los_Infantes_(Toledo) Vegeu i amplieu les imatges.
[6]PEP MAYOLAS, ob. cit.
[7]Ídem.
[8] EDUARDO SÁNCHEZ BUTRAGUEÑO, https://toledoolvidado.blogspot.com/2009/05/el-colegio-de-infantes.html
[9] https://es.wikipedia.org/wiki/Colegio_de_Nuestra_Se%C3%B1ora_de_los_Infantes_(Toledo)
[10]RAFEL MOMPÓ, "Més arguments per a la identificació de santa Teresa de Jesús com a Caterina de Cardona (2)", Institut Nova Història, 15 d'octubre de 2020, https://www.inh.cat/articles/Mes-arguments-per-a-la-identificacio-de-Santa-Teresa-de-Jesus-com-a-Caterina-de-Cardona-2-
[11] Ídem.
[12] Ídem.
[13] Ídem.
[14] Ídem.
[15]EFRÉN DE LA MADRE DE DIOS i OTGER STEKKING, OCD, Tiempo y vida de Santa Teresa, Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 1968, p. 28, nota 8.
[16]https://cultura.castillalamancha.es/patrimonio/catalogo-patrimonio-cultural/colegio-de-infantes-de-toledo-museo-de-tapices-y-textiles-de-la-catedral-de-toledo
[17]EDUARDO SÁNCHEZ BUTRAGUEÑO,
https://toledoolvidado.blogspot.com/2019/10/el-instituto-o-colegio-universitario.html
[18]RAFEL MOMPÓ, "Més arguments per a la identificació de santa Teresa de Jesús com a Caterina de Cardona (2)", Institut Nova Història, 15 d'octubre de 2020.
https://www.inh.cat/articles/Mes-arguments-per-a-identificar-Santa-Teresa-de-Jesus-com-a-Caterina-de-Cardona-2-